
**O'SPIRIN YOSHIDA HUQUQBUZARLIK XARAKATLARINING
PATACHARAKTERALOGIK VA PSIXOPATALOGIK XUSUSIYATLARINING
NAMOYON BO'LISHINING NAZARIY JIXATIDAN YORITILISHI**

*Jurayev Xaydarjon Odilboyevich
University of Business and Science Pedagogika va psixologiya
kafedrasi o'qituvchisi*

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОСВЕЩЕНИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ПАТАХАРАКТЕРОЛО-
ГИЧЕСКИХ И ПСИХОПАТОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРАВОНАРУ-
ШИТЕЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ**

*Жураев Хайдаржон Одилбоевич
Преподаватель кафедры педагогики и психологии
Университета бизнеса и науки*

**THEORETICAL COVERAGE OF THE MANIFESTATION OF
PATACHARACTERALOGICAL AND PSYCHOPATHOLOGICAL
CHARACTERISTICS OF DELINQUENT LESIONS IN ADOLESCENCE**

*Juraev Haydarjon Odilboevich
Lecturer, Department of pedagogy and Psychology,
University of Business and Science*

Abstract: In this article, the psychological mechanisms of character accentuation and its motivation for the formation of deviant behavior, which are found in young men and girls of teenage age, are covered by theoretical humor.

Keywords: Character accentuation, psychopathy, destructive behavior, sensitive period, schizoitic type.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'spirin yoshdagi yigit va qizlarda uchraydigan xarakter aksentuatsiyasi va uning deviant xulq-atvor shakilanishiga turtki bo'luvchi psixologik mexanizmlari nazariy jixatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xarakter aksentuatsiyasi, psixopatiya, destruktiv xulq-atvor, senzitiv davr, shizoit tip.

Аннотация: В данной статье теоретически рассматривается характерная акцентуация у юношей и девушек подросткового возраста и психологические механизмы, провоцирующие ее формирование девиантного поведения.

Ключевые слова: Акцентуация характера, психопатия, деструктивное поведение, сенситивный период, шизоит тип.

Kirish.

Bugungi kunda jamiyatimizda yoshlar o'rtasida sodir etilayotgan turli hildagi xatti harakatlar ulrning namoyon bo'lishi deviant xulq atvor ko'rinishida namoyon bo'ladi bu esa o'z navbatida o'spirin yoshlarning ruhiyatlarida xarakterlarida biroz o'zgarish va psixopatalogik kurinishda yuzaga kelishi kuzatilmoqda. Bunday xarakterning namoyon bo'lishi alabatda xarakter aksentuatsiyasida o'spirining xulq atvorda shakilanadi va bularga ularning psixikasida yuzaga keladigan ichki motivlari, ulardagi ijtimoiy ustanovka va stereotiplari, emotsional xissiy xolatlar, salbiy va ijobiy psixologik frustratsiyalar, shaxslararo munosabatlarda persepsiyaning yaxshi shakilanmaganligi xam psixologik jixatdan ularda xarakterlarida shakilanmoqda.

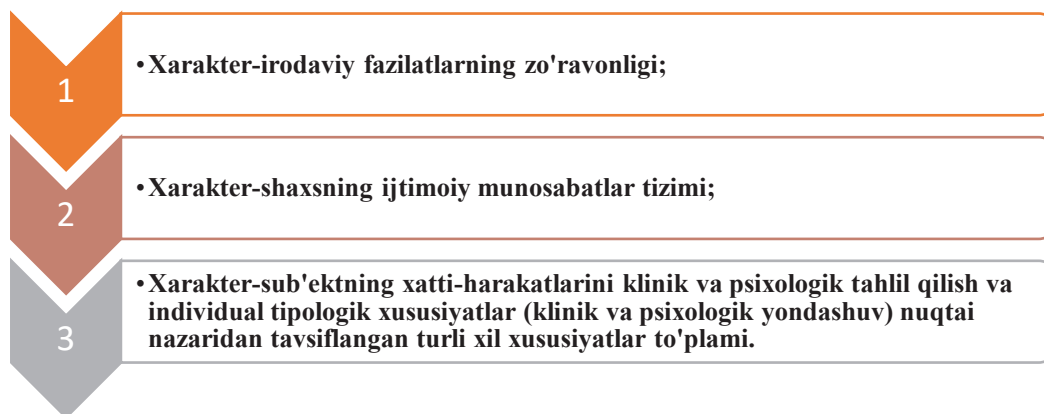
Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Aslida o'spirinlarning bunday xulq-atvorining tabiatini tushuntirib beruvchi konseptual nazariyalarni tahlil qiladigan bo'lsak ularda ichki mayllar shaxs sifatida shakilanishida xam yuzaga keladi.

Dastlab biz "Xarakter" tushunchasini biladigan bo'lsak psixologiya fanining shakllanishidan ancha oldin paydo bo'lgan va qadimgi yunon olimlari tomonidan kiritilgan. Birinchi marta

“harasso” fe’lidan kelib chiqqan bu atama – o’tkirlash, chizish, degan Teofrast (Teofrast) (miloddan avvalgi IV-III asrlar) tomonidan “axloqiy belgilar” asarida ishlatilgan.

Psixologiyada xarakter muammolarini ko’rib chiqadigan uchta yo’nalish mavjud bo’lib ular.

Biroq, tadqiqotchilarning nazariy va uslubiy qarashlarining barcha xilma – xilligi yuqorida tavsiflangan yo’nalishlar bilan cheklanmaydi va I. M. Sechenov, I. P. Pavlov, V. M. Bexterev – refleksologiya kabi olimlarning nomlari bilan bog’liq; V. M. Rusalovning individuallikning maxsus nazariyasi [51]. Shuni ta’kidlash kerakki, ekzistensial-gumanistik yondashuv insonni o’ziga xos shaxs sifatida ko’rib chiqadi va uni tipologizatsiya qilishning iloji yo’qligini ta’kidlaydi [49].

Ushbu ish doirasida xarakterni tushunishda klinik va psixologik yondashuvga tayanish mavjud. Y. B. Gippenreiterning ta’kidlashicha, xarakterning eng qiziqarli va hayotiy haqiqiy tavsiflari (“xarakter tipologiyalari” deb nomlanadi) chegara hududida, ikkita fan tutashgan joyda paydo bo’lgan: psixologiya va psixiatriya [17].

Olingan natijalar va ularning tahlil

Klinisyenlar E. Kretschmer [29], P. B. Gannushkin [13], O. V. Kerbikov [24], K. Leongard [31], A. E. Lichko [32] yuz yildan ortiq vaqt davomida xarakter turlarining tabiiy tasnifini (xarakter tipologiyasi) yaratdilar.

Hozirgi vaqtda ikki yosh guruhi uchun ikkita xarakter tipologiyasi mavjud – o’smirlar (A. E. Lichko) va kattalar (K. Leongard), ular turli ilmiy va amaliy muammolarni hal qilishda mutaxassislar tomonidan faol qo’llaniladi.

Tadqiqot vazifalariga asoslanib, bizning ishimizda A. E. Lichko belgilarining tasnifi asosiy sifatida tanlangan.

A. E. Lichko rioya qilgan tipologiya asosan P. B. Gannushkin va G. E. Suxareva bo’yicha psixopatiya turlarini va K. Leongardning fikriga ko’ra kattalardagi aksentlangan shaxslar turlarini tasniflashdan kelib chiqqan. Biroq, uning sistemikasi ham o’ziga xos farqlarga ega:

1. Tasniflash ayniqsa o’spirinlik (14-18 yosh) uchun mo’ljallangan, shuning uchun taksonomiyaga bolalik davrida hali paydo bo’lmagan, ammo o’spirinlik davrida ko’rinadigan turlar kiradi: sikloid, labil, asteno-nevrotik, sezgir va konformal. A. E. Lichko tasnifida faqat balog’at yoshida paydo bo’ladigan ikkita tur yo’q – melankolik (konstitutsiyaviy-depressiv) va paranoyak.

2. Ushbu sistematika ikkala psixopatiyani, ya’ni xarakterning patologik namoyon bo’lishini va aksentuatsiyani, ya’ni normaning variantlarini qamrab oladi. A. E. Lichko tipologiyasiga quyidagi xarakterologik turlar kiritilgan: gipertimik, sikloid, labil, astenik, sezgir, psixastenik, shizoid, epileptoid, histeroid, beqaror va konformal [32].

Keyinchalik, bizning tadqiqotimizda shaxsning patoxarakterologik xususiyatlari deganda

nimani tushunishimizni ko'rib chiqamiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, xarakter anomaliyalarining darajasi va ularning og'riqli holatlar bilan bog'liqligi haqidagi g'oyalar turli mualliflarda turlicha va vaqt o'tishi bilan o'zgargan.

E. Kretschmer xarakter va psixoz anomaliyalarini faqat og'riqli namoyon bo'lish intensivligi darajasida farq qiladigan holatlar deb hisoblagan [29].

P. B. Gannushkin bu pozitsiyani baham ko'rmadi, uning fikriga ko'ra, shizoid xususiyatlarining protsessual bo'lmagan kuchayishi ruhiy salomatlik va kasallik (patologik xarakter, chegara turi) o'rtasidagi chegarada, ya'ni faqat psixopatiya darajasiga qadar rivojlanishi mumkin. Bunday aqliy Konstitutsiyaning mavjudligi psixozning paydo bo'lishini hali belgilamaydi [13].

ADABYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYA

P. B. Gannushkin, shuningdek, "psixopatiyasiz nevroz yo'q", ya'ni nevroz mohiyatan faqat psixopatiyaning dekompensatsiyasidir (masalan, isterik nevroz isterik psixopatiyaning dekompensatsiyasidir) – aksariyat hollarda P. B. Gannushkinning pozitsiyasi klinik jihatdan to'g'ri bo'lib chiqadi [13].

Psixopatiya ta'limotining boshida ham ularni normaning ekstremal variantlaridan ajratish muammosi paydo bo'ldi. V. M. Bexterev "psixopatiya va normal holat o'rtasidagi o'tish holatlari" haqida eslatib o'tdi.

P. B. Gannushkin bunday holatlarni "yashirin psixopatiya", O. V. Kerbikov "prepsixopatiya", G. K. Ushakov [58] "normal xarakterdagi ekstremal variantlar" deb belgilagan.

K. Leongardning "aksentlangan shaxs" atamasi eng mashhur bo'ldi. Biroq, "xarakter aksentuatsiyalari" haqida gapirish to'g'riroq, chunki shaxsiyat xarakterga qaraganda ancha murakkab tushunchadir. U aql, qobiliyat, moyillik, dunyoqarash va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Mamlakatimizda psixopatiya tashxisini qo'yishda P. B. Gannushkin tomonidan belgilangan va O. V. Kerbikov tomonidan belgilangan klinik mezonlardan foydalaniladi:

- shaxsiy deformatsiyalarning barqarorligi;
- butun aqliy omborni buzgan holda shaxsning psixopatik xususiyatlarining umumiyligi;
- patologik xarakter xususiyatlarining ijtimoiy moslashuvning buzilishiga olib keladigan darajada zo'ravonligi.

Xarakter aksentuatsiyalari bilan biz ushbu belgilarning hech birini aniqlay olmasligimiz va bir vaqtning o'zida psixopatiyaning uchta belgisini hech qachon uchratmasligimizga amin bo'lishimiz mumkin.

Xarakterning aksentuatsiyalari bilan, ijtimoiy buzilish faqat ma'lum bir ruhiy travma ta'sirida, ba'zi qiyin vaziyatlarda, ya'ni ular "eng kam qarshilik ko'rsatish joyiga", ushbu turdagi xarakterning "zaif bo'g'iniga" ta'sir qilganda paydo bo'lishi mumkin. Ushbu "zaif bo'g'in" ga ta'sir qilmaydigan boshqa qiyinchiliklar va zarbalar buzilishlarga olib kelmaydi va doimiy ravishda toqat qilinadi. Xarakterning har bir aksentuatsiyasi faqat unga xos bo'lgan, boshqa turlardan farq qiladigan "zaif tomonlarini" ochib beradi.

Y. B. Gippentreyter xarakterning namoyon bo'lishining me'yoriy darajalari ("o'rta" belgilar, yashirin aksentuatsiyalar va aniq aksentuatsiyalar) va xarakter patologiyasi darajasi – psixopatiya joylashgan xarakterning zo'ravonlik darajasi o'qini aniq taqdim etdi [17].

Xarakter anomaliyalari darajasini yanada farqlash uchun siz A. E. Lichko qo'llanmasiga murojaat qilishingiz mumkin, bu erda psixopatiyalarning zo'ravonlik darajasiga ko'ra uch darajaga bo'linishi ham keltirilgan: og'ir (3 daraja), aniq (2 daraja) va o'rtacha (1 daraja); xuddi shu qo'llanmada xarakter zo'ravonligining barcha darajalarining batafsil tavsifini topish mumkin [32].

Birinchi xatboshida aytib o'tilganidek, A. E. Lichko huquqbuzarlik xatti-harakati ostida kichik (asotsial) huquqbuzarliklar sodir etilishini tushungan. Uning huquqbuzarlik xatti-harakatlarini o'rganishi xarakterdagi anomaliyalarni (psixopatiya va aksentuatsiya turlari) birlashtirishga va ularni katta yoshdagi o'spirinlarda huquqbuzarlik chastotasi bilan taqqoslashga asoslangan.

E. Lichkoning so'zlariga ko'ra, ishdan bo'shatish, mayda o'g'irlik, janjal, bezorilikda

namoyon bo'ladigan huquqbuzarlik xatti-harakatlari, asosan, psixopatiyalar, xarakter aksentuatsiyalari bilan psixozsiz neyropsikiyatrik kasalliklar haqida kuzatilgan o'spirinlarning 40 foizida qayd etilgan. Shuningdek, asotsial o'smirlarda aksentuatsiya va psixopatiya kabi xarakter anomaliyalari 78% hollarda uchraydi, 49% psixopatiyaga va 29% xarakter aksentuatsiyasiga to'g'ri keladi. Urg'u turlari va xarakter psixopatiyalarining paydo bo'lish chastotasini tahlil qilish ham bir xil darajada muhimdir. Boshqalarga qaraganda tez-tez huquqbuzar asotsial o'spirinlarda xarakter anomaliyalarining beqaror (76%) va epileptoid (61%) turlari uchraydi [32].

Xulosa

N. V. Vasilevaning nazariy malumotlarida jinoyat namunalarida olingan xarakterologik sohaning turli xil tadqiqotlari ma'lumotlari keltirilgan, bu esa epileptoid turi yoki xarakter xususiyatlarining huquqbuzarlik guruhlarida ustunligi to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradi [11].

Jinoyat sodir etgan o'spirinlarda psixopatiyalardan tashqari eng ko'p uchraydigan psixopatologik anomaliyalarga quyidagilar kiradi: alkogolizm, organik miya kasalliklari, intellektual etishmovchilik va travmatik miya shikastlanishining qoldiq hodisalari [56]. O'z tadqiqotlarida V. P. Emelyanov [21] aqli zaif deb topilgan "aqliy nogiron" voyaga etmaganlar orasida jinoyatlar, qoida tariqasida, aqliy zaiflik yoki kognitiv etishmovchilik belgilarisiz psixopatik kasalliklar bilan og'rikan holda sodir etilishini ta'kidladi, epilepsiya biroz kamroq uchraydi. Shunga o'xshash natijalar A. M. Troneva [56] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda olingan bo'lib, unga ko'ra jinoyat sodir etgan voyaga etmaganlar orasida aqliy zaiflik tashxisi ustunlik qiladi.

Ko'pgina hollarda, xarakter aksentuatsiyalari deviant xatti-harakatlarni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, ayniqsa o'spirinlik davrida. Ushbu tadqiqot davomida xarakterli aksentuatsiyalarning deyarli barcha turlari deviant xatti-harakatlarning paydo bo'lishiga ta'sir qilishi aniqlandi. Kamroq darajada, bu faqat psixastenik va konformal tipdagi aksentuatsiyalarda ifodalanadi. Bolalarning xatti-harakatlaridagi og'ishlarning oldini olish uchun ota-onalar va o'qituvchilar bolaning xarakterining xususiyatlariga o'z vaqtida e'tibor berishlari kerak. Bolaning fe'l-atvorini ta'kidlash turini, xarakterdagi "eng kam qarshilik ko'rsatish joyini" bilish va iloji bo'lsa, salbiy ijtimoiy-psixologik ta'sirlardan qochish deviant xatti-harakatlarning shakllanishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. А. Е. Личко. Психопатии и акцентуации характера у подростков.
2. Акцентуированные личности: Пер с нем. / Карл Леонгард; Предисл. и ред. В. М. Блейхера.— 2-е изд. стер.— К.: Выща шк. Головное изд-во, 1989.— 375 с.— ISBN 5-11-001299-7.
3. Deviant xulq-atvor psixologiyasi I.M.Xakimova O'quv qo'lanma Toshkent 2014
4. Бадиев И. В. К проблеме определения характера // Вестник НГУ. Сер. Психология. — 2011. — Т. 5, вып. 1. — С. 109–111.
5. Lichko A. E. Aktsentuatsii kharaktera kak kontseptsiya v psixiatrii i meditsinskoj psixologii [Accentuation of character as a concept in psychiatry and medical psychology]. Obozrenie psixiatrii i meditsinskoj psixologii im. V. M. Bekhtereva — Bekhterev Review of Psychiatry and Medical Psychology. 1993. No. 1. Pp. 5–17.
6. Психология характера : учебное пособие / Алтайский государственный университет ; сост.: М.В. Шамардина, И.А. Ральникова, Е.А. Петухова. – Барнаул : АлтГУ, 2020.